

Medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället – några grundläggande uppgifter från en ny befolkningsstudie

Regeringsuppdrag avlämnat till Justitiedepartementet den 15 november 2005
Utredningen har beställts från forskningsavdelningen, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola. Arbetet har utförts
av fil dr Lars-Erik Olsson och professor Lars Svedberg i samarbete med professor Eva Jeppsson Grassman vid
Linköpings universitet

Samtidigt med denna ”kortversion” överlämnas också en längre rapport till Justitiedepartementet

A Swedish national survey of volunteering and informal help- and care giving 2005

Responsible for this study are dr Lars-Erik Olsson, professor Lars Svedberg at Ersta Sköndal University College Stockholm, in collaboration with professor Eva Jeppsson Grassman at Linköping University, Linköping

The unpaid work that people carry out includes a number of tasks, either within the framework of voluntary organisations in the form of volunteering, or in the form of informal help- and care giving to family members, neighbours, friends or colleagues. The scope of these different types of activities in Sweden represent more than half a million full time jobs on a yearly basis in 2005.

Repeated surveys over a span of 13 years have been carried out by the authors indicate that Swedish volunteer work not only continues to be extensive. It is also quite stable. A little more than 50 percent of the population are regularly engaged in *volunteering* and the time that people devote to this type of work has even increased a little since the previous survey (performed in 1998). The average volunteer carries out approximately 14 hours per month, which is high, also from an international point of view. The common discourse on civic involvement saying that this type of involvement is quickly diminishing and that social capital is eroding finds not support in our results. However, the more traditional, Scandinavian popular mass movement way of civic engagement may be at risk of eroding. Our results show signs of this process actually taking place: *Membership* in voluntary organisations (which is the traditional bridge into volunteering in the Swedish context) has significantly diminished. This is particularly true for women and young people. Volunteering in political parties and other political organisations continue to fall. *Other forms of engagement* appear, however, which indicated by the results from the survey of 2005. This taken into account, there is no reason to be singularly negative about the development of civic engagement in Sweden.

The value basis of volunteering has strong support from the Swedish people. It is primarily considered as a “force of its own” which should not be confounded with paid work or household work. Even if volunteers can be found in all different age groups, and socio-economic groups and among ethnic Swedes as well as immigrants, *the “typical volunteer”* is a man or woman in the midst of their career, well educated and well integrated, who has children, is a born Swede, and who originates from a family who has a tradition for civic involvement. Furthermore, the typical volunteer has more informal networks than the average Swede and is often engaged in regular informal help- or care giving than the average Swede.

Explanatory factors for volunteer work can be summarised into three patterns. One has to do with the *access to social arenas*: People who are exposed to one type of arena are more likely to access other arenas as well. Hence, people involved in paid work, who are parents, etc are more likely to volunteer than others. Another explanatory pattern has to do with *access to socio-economic resources*, a third has to do with *civic traditions*. Volunteering is not “instead of” other activities. Rather, there is a pattern of “in addition to” in the results: *Both* paid work and volunteering, both other civic involvement and volunteering, etc. The same pattern has been found in other countries. There is reason to speak about a *cumulative social citizenship*. Inversely, volunteering does not seem to function as a bridge into society for marginalised people. In a certain sense, a pattern of polarisation can be distinguished in the results, where a rather large group is outside the civic arena. These people are likely to be single men or women, often with a low level of education and they are likely to be living in big cities.

While the extent of volunteering has remained stable since it was previously mapped, the extent of *informal help- and care giving* has *increased* considerably. About 50 percent of the Swedish people is engaged in regular help- and care giving to family members or other close relations. 22 percent of those help people who have particular needs of care, i.e. disabled, ill or frail old people, while 28 percent help one or several people without such particular care needs. The increase in informal helping and caring that can be seen must be assumed to concern help to both types of help recipients. Informal help-and care giving is a heterogeneous phenomenon and the increase pattern that can be seen may be interpreted in divergent ways: As expression of a vital Swedish civil society with a great helping potential *or* as a response to decreasing care resources from the public sector to those in need. This later interpretation would be a validation of the pattern of *informalisation* of public welfare services, which have been noted by other researchers in recent years.

With the present study we have captured patterns of social capital at an individual as well as on a societal level. This survey of 2005 confirms the picture of Sweden as a country of strong social capital, on the one hand. On the other hand, in Sweden seems to be in the midst of a significant transformation process with accompanying complications – at least regarding the long-standing Scandinavian tradition of civic engagement.

Den rapport som vi idag den 15 november 2005 överlämnar till Regeringskansliet handlar om medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället. SCB har under 2005 utfört en befolkningsundersökning kring detta på vårt uppdrag. De resultat som nu presenteras ger oss möjlighet att dra slutsatser om utvecklingen över 13 år när det gäller dessa frågor. Det är fråga om en första preliminär presentation och analys som kommer att följas av ett fördjupat arbete. Vid sidan av denna kortversion överlämnas också en mer omfattande rapport. Arbetet har utförts av fil dr Lars-Erik Olsson och professor Lars Svedberg vid Ersta Sköndal högskola i samarbete med professor Eva Jeppsson Grassman vid Linköpings universitet.

Inledning

I samband med ett större uppdrag för Socialtjänstkommittén 1992 fick Sköndalsinstitutets forskningsavdelning möjlighet att genomföra en första så kallad befolkningsstudie av svenskarnas *frivilliga/ideella* och *informella* arbete. Undersökningen som presenterades i en statlig offentlig utredning 1993 tog sin utgångspunkt i olika slags *insatser*, till skillnad mot alla andra svenska studier av ideellt arbete som tagit (och tar) utgångspunkt i medlemskap och styrelseuppdrag. Vårt sätt att närma oss dessa fenomen låg dock helt i linje med internationell forskningstradition. Med vår ansats fångade vi upp ett bredare engagemang än bara det med folkrörelseprägel. Vi kunde konstatera att svenskarnas engagemang var anmärkningsvärt stort, både i absoluta termer men också i ett internationellt jämförande perspektiv, samtidigt som det verkade ha tydliga drag av en svensk, eller snarare skandinavisk, särart.

Sex år efter den första studien fick Sköndalsinstitutet i uppdrag av Demokratiutredningen att följa upp och bredda ansatsen. Vi undersökte exempelvis i vilken utsträckning svenskarna ingick i informella nätverk och vad de i så fall syftade till. Resultaten publicerades bland annat i ytterligare en statlig utredning 1999. Vi kunde konstatera att en ännu lite större andel av befolkningen än 1992 gjorde ideella och informella insatser samtidigt som andelen kortvariga och mindre traditionella insatser hade ökat starkt. Vi har, förutom att ha genomfört de ovan nämnda studierna, också deltagit i en stor europeisk komparativ befolkningsstudie som genomfördes vid mitten av 1990-talet. I denna kunde vi se att holländare och svenskar låg i topp när det gällde att göra ideella obetalda insatser.

Sköndalsinstitutets forskningsavdelning vid Ersta Sköndal högskola har nu fått Regeringskansliets uppdrag att följa upp de tidigare befolkningsstudierna. Det är inte minst angeläget mot bakgrund av att studier med andra infallsvinklar funnit en nedgång i många slags engagemang, jämfört med hur det var i början på 1990-talet. Utgångspunkten för den nya undersökningen är naturligtvis att både ta till vara och använda samma frågor som tidigare men också att lyfta in ett antal nya frågeställningar.

Vi har nu dels velat studera om andelen av befolkningen som gör ideella insatser minskar eller om befolkningens engagemang på denna punkt är fortsatt stabilt högt, dels om engagemanget verkar ta sig andra uttryck än tidigare och så småningom diskutera vad det i så fall kan innebära. För vår del börjar vi nu erhålla en lång tidserie av studier, vilket gör det lättare för oss att uttala oss om förändringar. Vid sidan av detta har vi velat fortsätta studera de informella insatsernas utveckling, liksom människors tillgång till informella nätverk.

Befolkningsundersökningens ryggrad - fyra block

Frivilligt arbete, informella hjälpinsatser och nätverk utgör tre huvudblock i studien. Tillsammans med ett fjärde block – de traditionella *bakgrundsvariablerna* - utgör dessa ”ryggraden” i undersökningen. Syftet är i första hand att studera förändringar. Typiska frågor som har ställts i studien är: Har omfattningen av frivilligt arbete ökat eller minskat under de senaste 10 åren? Vilka grupper är aktiva? Har utbildningsmönstret förstärkts eller försvagats? Håller könsmönstret i sig? Har inriktningen på de frivilliga insatserna ändrats? Hur ser mönstret ut för de informella insatserna? Finns det fortfarande en korrelation mellan frivilligt arbete och informella hjälpinsatser? Vi ville också i någon mån försöka fånga ”de utsattas och passivas civilsamhälle”, alltså den ganska stora andel av den vuxna befolkningen som vi utifrån de tidigare befolkningsstudierna hade anledning tro i lägre grad än andra gör ideella insatser, informella insatser eller ingår i några stabilare nätverk. Sammantaget kom den nya studien att förhålla sig till de tidigare befolkningsundersökningarna på följande vis:

Gamla och nya undersökningsområden/block samt undersökningsår

	Bakgrunds-variabler	Ideella insatser	Informella insatser	Aktiv i nätverk	Hälsa, funktionsförmåga, utsatthet	Socialt kapital
Bef. studien 1992	X	X	X	-	-	-
Bef. studien 1998	X	X	X	X	-	Delvis
Europeiska studien 1994	X	X	-	-	-	-
Stockholmsstudien 2000	X	-	X	X	-	Delvis
Bef. studien 2005	X	X	X	X	X	X

Ett så kallat obundet slumpmässigt urval har gjorts av *hela befolkningen mellan 16-84 år* (urvalet inkluderar naturligtvis invandrare men ett villkor har varit att man har kunnat genomföra intervjun på svenska). SCB har lyckats utföra intervjuer med exakt 70 % av alla utlottade, det vill säga 1 400 personer, av totalt 2000 utvalda individer. Det är ett gott resultat.

Efter det att undersökningen genomförts har vi gjort en första preliminär bearbetning av vissa data. Delar av intervjumaterialet presenteras i denna översiktliga analys. Efter det kommer vi att fortsätta att bearbeta materialet och bland annat ge ut en bok 2007. Vi kommer också att göra specialbearbetningar avseende medborgarskap och hälsa (på uppdrag av Folkhälsoinstitutet) samt avseende alla dem som gör insatser inom idrotten (på uppdrag av Riksidrottsförbundet).

Ett omfattande frivilligarbete med påfallande stabilitet

Det mest intressanta resultatet är att medborgarnas engagemang i frivilligt arbete är så fortsatt *högt* och så anmärkningsvärt *stabil*. Drygt 50 procent av befolkningen gör frivilliga insatser och den tid medborgarna lägger ner på insatser har till och med ökat något. I snitt satsar den enskilde aktive individen cirka 14 timmar per månad på att göra sådana insatser, det vill säga tre och en halv timmar i veckan. I slutet på 1990-talet låg motsvarande insats på 12 timmar. Män bidrar med något mer tid än kvinnor. Det här gör de svenska medborgarna exceptionellt aktiva i ett internationellt perspektiv. Det är bara i USA, Norge och Holland som vi kan finna lika stora andelar av befolkningen som gör insatser i ideella organisationer. *Talet om ett minskat engagemang (och därmed en snabb erosion av det sociala kapitalet) får alltså inte något stöd i våra studier.* Det betyder naturligtvis inte att vi på något enkelt sätt har "rätt" och de andra har "fel", utan det skall snarare tolkas som att vi mäter lite olika saker. Låt oss bara understryka att

de gängse mätinstrumenten tar sin utgångspunkt i ett folkrörelseperspektiv samtidigt som man i första hand intresserat sig för det som kan kallas politiskt kapital, medan vi anlagt en mycket bredare ansats. Hur som helst finns det anledning att inte osett acceptera en ensidigt negativ beskrivning av utvecklingen som det knappast finns fog för.

Värderingsmässigt har det ideella arbetet ett fortsatt mycket starkt stöd bland medborgarna. I huvudsak ser man det ideella arbetet som en *självständig egen kraft* som man inte vill blanda ihop eller jämföra med vare sig lönearbete eller hushållsarbete men inte heller med tungt vård- och omsorgsarbete och alla de behov som finns inom det området.

Nya mönster av medlemskap

De som arbetar ideellt gör ofta insatser i mer än en organisation. Det sammantagna antalet organisationer där man gör insatser har minskat något men kan ändå sägas vara stabilt. Vi kunde vid undersökningarna på 1990-talet visa att de svenska medborgarna i anmärkningsvärt hög grad också var *medlemmar* i den organisation där man arbetade ideellt - folkrörelsemodellen verkade i den meningen ha stått sig stark. Så ser det inte ut i resten av världen, utan där är bara omkring hälften av alla aktivister medlemmar i den organisation där man engagerar sig. I den nya undersökningen minskar dock andelen medlemmar bland dem som gör insatser med 15 procent. Det är med alla mått mätt en drastisk och mycket snabb minskning. Vi tycks snabbt närma oss de betingelser som gäller i de flesta länder i Europa och Nordamerika. I svensk och skandinavisk folkrörelsetradition finns en stark koppling mellan att göra insatser, vara medlem och få möjligheter till inflytande genom demokratiska beslutsprocesser. Denna modell och detta starkt förhärskande folkrörelseideal verkar stå inför stora svårigheter och riskerar att vittra sönder. Istället får vi nu raskt en ny grupp av vad som ibland kallas *volontärer*, som i mindre grad tar del i och ansvarar för organisationen i sin helhet. Den här typen av engagemang med medföljande ”organisering” verkar främst växa inom det sociala området – inte minst med offentliga verksamheter som påskyndare och ”medarrangörer”. Kvinnor är i än lägre grad än männen medlemmar och vi kan möjligen koppla detta till den nya volontärtraditionen där man verkar vara *beredd att göra insatser men inte vill vara medlem och inte ta ansvar för organisationen*. Vi skall inte överbetona detta då 70 % alltså är medlemmar, men andelen har ändock sjunkit dramatiskt i förhållande till hur det var för 10 år sedan då 85 % av aktivisterna också var medlemmar.

Tradition och förändring när det gäller insatsernas karaktär

Till sitt innehåll verkar de frivilliga insatserna inte genomgå några dramatiska förändringar från det förra undersökningstillfället 1998, däremot finner vi vissa svenska särdrag och vi kan se vissa långsiktiga förändringstendenser. Traditionella föreningsinsatser som att genomföra utbildningar, utöva ledarskap, föra ut information och bedriva opinionsbildning synes vara stabila. Penninginsamling tycks minska långsamt och trenden blir tydlig om vi tar startpunkt i 1992-års studie. Styrelseuppdrag och administration är fortsatt de vanligaste uppgifterna och har en unikt hög omfattning i Sverige. Det sistnämnda slagen av insatser görs dessutom av fler bland de aktiva än tidigare. De direkta sociala insatserna tycks öka något medan det vi kallar ”andra insatser” – uppgifter av lite lösligare mer ad-hocartat slag – är mycket mer omfattande än de var i början av 1990-talet.

Denna utveckling kan tolkas på två sätt. *Dels* som att stabilitet och kontinuitet karaktäriserar innehållet i de ideella insatserna och därmed en hel del av organisationernas utformning. *Dels* som en utveckling där de sociala insatserna verkar öka och ett lösligare mindre formaliserat engagemang verkar få mycket större plats, samtidigt som vi vet att organisationerna genomgår olika former av professionaliseringsprocesser där gamla föreningsformer får ge vika för betalda och professionella inslag. Det finns empiriskt underlag för båda tolkningarna, så allt beror på vad vi väljer att betona. Tilläggas bör att kvinnorna sakta men säkert har tagit allt större plats i styrelsesammanhang och att de tidigare starka könsskillnaderna håller på att försvinna. Dock återstår naturligtvis ytterligare ett undersökningssteg, som vi inte här har underlag för att genomföra, nämligen att granska *vilka* typer av styrelseuppdrag kvinnor respektive män har/får.

I vilka slags organisationer ökar insatserna och var minskar de?

Idrotten fortsätter att vara den slags frivilligorganisation där den allra största gruppen medborgare gör insatser (det är naturligtvis också där vi finner flest aktiva). Det gäller både relativt sett men också i absoluta termer. De 20 procent av alla vuxna som utför ideellt arbete inom idrotten utgör inte mindre än drygt en miljon människor. I ett internationellt perspektiv är det en unikt hög andel av befolkningen. Det är fortfarande något fler män än kvinnor som gör insatser men skillnaderna blir allt mindre. Engagemanget och insatserna i idrotten ökade under 1990-talet och verkar nu ligga stabilt på en mycket hög nivå. Insatserna inbegriper väldigt många människor. Som exempel kan nämnas att omkring 150 000 personer säger sig göra direkta sociala insatser i idrottens hägn.

Vi kan vidare konstatera att det skett en viss minskning när det gäller engagemanget i de direkt socialt inriktade organisationerna, liksom insatserna minskat något i fackföreningar, frivilliga försvarsorganisationer och kulturrelaterade organisationer. Engagemanget har däremot ökat i föreningar för boende, föräldraföreningar samt friluftorganisationer. Insatserna i direkta politiska organisationer är unikt låga och verkar möjligen fortsätta att sjunka. Det är nu mindre än två procent som gör sådana här slags insatser. De sistnämnda ökningarna och minskningarna bör betraktas med viss försiktighet – det kan vara fråga om tillfälliga fluktuationer såväl som mer långsiktiga tendenser. Andelen av befolkningen som nu gör insatser i kvinnoorganisationer, organisationer med internationell inriktning, fredsorganisationer och miljöorganisationer är mycket låg och verkar dessutom sjunka. Inte i något av fallen kommer andelen som gör insatser ens upp i *en* procent. Det här blir naturligtvis till något av ett memento för dessa organisationer. Andra studier har visat att stora delar av befolkningen är positivt inställda till just den här typen av organisationer men man är uppenbarligen inte villig att själv göra en insats.

Möjligen vill vi tro att de dryga 20% som gör insatser i det vi kallat socialt inriktade organisationer, inkluderat de religiösa, kan komma att bli en någorlunda stabil andel, om inga oförutsedda samhällsförändringar sker. Vi har tidigare beskrivit hur ökningen av viljan att göra insatser möjligen kunde ha haft med den starka uppmärksamhet som tillkortakommanden i och nedskärningar av välfärdsinsatser fick under krisen på 1990-talet, men att vi för tillfället är tillbaka i ett ”normalläge”. Kanske tar sig medborgarnas sociala intressen *just nu* nya former. Människor ger kanske pengar i stället för att som traditionellt ge av sin tid i form av insatser. Låt oss dock påminna att det också kan ske en slags intern omfördelning inom föreningsväsendet så att till exempel en större andel direkt socialt stöd ges inom till exempel idrottens ramar. Våra data pekar mot en sådan utveckling. Det avgörande är dock att varken minskningen i engagemang i de sociala organisationerna eller i andra organisationer totalt sett verkar krympa det ideella engagemanget bland befolkningen. Detta fortsätter, som vi sett, att vara anmärkningsvärt högt och istället verkar det ske en viss *omfördelning av engagemanget* både mellan organisationstyper och när det gäller uppgifter.

En fråga om bakgrund, kön och ålder

Om vi går över till att granska vilka bestämningsfaktorer som tycks påverka ideellt arbete ser vi att *högre utbildning* ökar sannolikheten för att man arbetar ideellt. Detta är ett mönster som gällt

vid alla tre undersökningstillfällena men det blir allt starkare efter hand. *Högre inkomst* verkar också påverka graden av ideellt arbete, så att ju högre inkomst man har, i desto högre grad verkar man göra ideellt arbete. En viktig förklaringsfaktor är vidare föreningstraditionen i den egna uppväxtfamiljen. Liksom i tidigare undersökningar finner vi att personer uppvuxna i föreningsaktiva familjer är mer aktiva än de som inte har med sig sådan slags traditioner. De tre ovannämnda faktorerna intar en särställning som bestämningsfaktorer. Vi har vidare funnit att medborgare som är medlemmar i ett tjänstemannafack är något mer aktiva än de som tillhör LO eller inget fack alls. När vi granskar anställningsgrad, så ökar andelen ideellt arbetande något bland dem med heltidsanställning. Speciellt tydligt är det för kvinnor.

Att ha barn verkar öka individernas interaktionsyta, till exempel på så sätt att man träffar fler och olika slags människor. Våra resultat tyder på att både för män, men speciellt för kvinnor verkar förekomsten av barn bidra till att öka chanserna för att de skall göra ideellt arbete.

Kvinnor är mest aktiva på landbygden och i minst utsträckning i storstaden. Män är däremot mest aktiva i mindre städer. Skillnaderna är inte särskilt stora men generellt verkar de som bor i de tre storstadsområdena minst aktiva.

Personer som är födda utanför Sverige gör i *något* lägre grad insatser än de svenskfödda. Det gäller för båda könen. En viktig förklaringsfaktor verkar vara om man har tillgång till betalt arbete. Genom ett arbete och därmed oftast en arbetsplats får man också tillgång till en arena som ger möjlighet till mötesplatser och kontakter, som i sin tur kan leda in till ideellt arbete. En annan förklaring kan vara att många invandrargrupper kommer från icke-demokratiska länder där man saknar den starka föreningstraditionen som vi har i till exempel de nordiska länderna. Våra data ger stöd för båda dessa hypoteser.

Frivilligt arbete visar, som vi redan sett, upp vissa könsmonster. En något större andel män gör insatser. Män och kvinnor är därutöver aktiva i lite olika sammanhang. Män gör lite mer insatser inom idrott och kvinnor lite mer i sociala organisationer. Män gör mer omfattande insatser, mätt i tid, än kvinnor. Könsskillnaderna är förhållandevis små när det gäller de ideella insatsernas karaktär. De könsmässiga skillnaderna är kanske inte så stora som vi kunde förvänta oss, men

man kan se att kvinnor är mer förankrade i en social diskurs och att män är mer fritidsorienterade.

Ålder verkar, utöver det ovan nämnda vara en viktig förklaringsfaktor när det gäller ideellt arbete. Ålder kan sägas strukturera både inriktning och typ av ideellt arbete. När det gäller de frivilliga insatsernas karaktär ser vi tydliga åldersmönster. Många uppdrag eller insatser får man/tar man på sig först i medelåldern eller mitt i den yrkesverksamma tiden. De yngre och äldre är mindre aktiva överlag och typen av uppdrag påverkas också av ålder. Men *de medelålders (det vill säga de mellan 30-45 år) är både de mest aktiva och de som verkar ha mest inflytande över organisationerna*. Det nya och kanske mest intressanta när det gäller ålder är att 40-talisternas starka dominans verkar hålla på att brytas till fördel för en yngre generation som nu i stor skala verkar axla uppgifter och insatser av olika slag. Mot bakgrund av de tidigare studierna hade vi anledning att befara att glapp/hinder skulle uppstå i kölvattnet på 40-talsgenerationens exempellösa aktivism och inflytande, så verkar dock inte vara fallet.

Trots det vi nu sagt men tack vare att *det ideella engagemanget har en sådan väldig utbredning i landet* så återfinner vi i avsevärd utsträckning de engagerade i alla åldrar, i alla klasskikt, bland män och kvinnor, bland arbetade och arbetslösa och bland såväl etniska svenskar som bland invandrare. Dock är arketyper av den medborgare som gör en insats en redan aktiv man eller kvinna mitt i karriären som är välutbildad och välförankrad socioekonomiskt, som har barn och är svenskfödd som kommer från en familj med tradition av föreningsarbete, som har fler och antagligen tätare informella nätverk än andra och som dessutom gör informella insatser (till exempel för en anhörig eller granne) vid sidan av sitt övriga engagemang och det ideella engagemang vi här försökt ringa in.

Informella hjälpinsatser

Vid sidan av de insatser och aktiviteter som engagerar människor i anslutning till frivilligorganisationer, inkluderade vi redan i den första nationella befolkningsstudien som genomfördes 1992 ett par frågor som fokuserade en annan form av medborgarengagemang. Det som avsågs var de *informella hjälp- och stödinsatser* som människor kan utföra på regelbunden basis *utanför* det egna hemmet, för släktingar eller för vänner, grannar eller arbetskamrater, men utan organisatorisk inramning. I den ansats som vi tillämpade var en utgångspunkt att informella hjälpinsatser kan ses som en av medborgarskapets uttrycksformer. Vi har också studerat

människors informella hjälpinsatser för omsorgsbehövande närstående *inom* det egna hushållet. Vi har i undersökningen också kartlagt i vilken utsträckning de som gör hjälpinsatser gör dessa insatser för någon eller några med särskilda omsorgsbehov. Vi exemplifierade med hjälpbehövande som är sjuka, handikappade eller hjälpbehövande gamla. Vid tidpunkten för vår första befolkningsstudie fanns inte särskilt mycket forskning i Sverige om den typ av fenomen som informella insatser utgör, speciellt inte med den breda ansats som vi tillämpade. Därefter, under 1990-talet senare del och under 2000-talet, har intresset för det som ibland kallas för informell hjälp, ibland anhöriginnsatser, eller informell omsorg etc., ökat.

Dramatiskt ökande insatser

Om det frivilliga arbetet under 13 år som våra studier omfattar präglas av stabila mönster beträffande omfattning så ser mönstret annorlunda ut för de informella insatserna: Resultaten visar att ungefär hälften av Sverige befolkning regelbundet utför informella hjälpinsatser för någon eller några utanför eller inom sitt eget hushåll. Det är överraskande många och resultatet innebär en *dramatisk ökning i omfattning* i förhållande till resultaten i de undersökningar som genomfördes på nationell nivå 1992 och 1998 samt även i förhållande till den undersökning av informellt hjälparbete som omfattade Stockholms län, år 2000. Mättekniska skillnader förklarar sannolikt i viss utsträckning olikheterna. Men det är svårt att tro att de inte också är fråga om *en faktisk ökning*, inte minst eftersom skillnaderna är så stora. Antalet timmar som människor i genomsnitt lägger ned på den här typen av insatser är dock stabilt över de år som undersökningarna pågått. Det är fråga om 11-12 timmar per månad i genomsnitt. Variationerna är dock stora mellan olika grupper av hjälpgivare beträffande tid.

Könsmönster

Det finns ett *könsmönster* i resultaten. Vi första påseende kan det se ut som män och kvinnor gör informella insatser i lika stor omfattning. Mönstret över de 13 år vi samlat data visar dock att det är vanligare bland kvinnor än bland män. Det gäller i synnerhet omfattningen i tid. Kvinnor utför fler timmar i genomsnitt. Mönstret blir speciellt tydligt bland de hjälpgivare som gör insatser för någon med särskilda omsorgsbehov. Det finns också ett *åldersmönster* som visar att det är människor i ålder 60-74 år gör mest insatser, men hjälpgivandet tycks också förskjutas uppåt i åldrarna. Ett tankeväckande mönster i resultaten är att könsskillnaderna ökar med åldern: ju äldre hjälpgivare desto större skillnad i hjälpgivandets omfattning mellan män och kvinnor.

Med och utan särskilda omsorgsbehov

Den vanligaste typen av hjälpgivande gäller till *människor utan särskilda omsorgsbehov*, visar resultaten av den nu genomförda undersökningen. Samma sak visade undersökningen av Stockholms län, år 2000. Det är fråga om den vardagliga hjälp som vi ger och tar emot, utan att vi för den skull är oförmögna att utföra insatsen själva. Det förefaller ha skett en påtaglig ökning av andelen i befolkningen som utför dessa slags insatser. Andelen som gör *insatser för människor med särskilda omsorgsbehövande* förefaller också ha ökat jämfört med Stockholmsstudien. Även om totalt sett fler gör hjälpinsatser idag är det intressant att notera att relationen inom gruppen hjälpgivare mellan dem som gör insatser för någon/några utan särskilda omsorgsbehov, respektive de som hjälper någon/några med särskilda hjälpbehov ungefär densamma som vid den senaste mätningen år 2000. Informellt hjälparbete inom det egna hushållet, för någon med särskilda omsorgsbehov förefaller inte ha ökat över den period som studerats: det är fråga om en andel på omkring fem procent av befolkningen som utför många hjälptimmar varje månad.

Ingen homogen grupp

Det finns inget som tyder på att de som gör informella hjälpinsatser är mer resursstarka i socioekonomiskt hänseende än befolkningen i övrigt. De skiljer sig inte från befolkningen i övrigt när det gäller exempelvis utbildning, socioekonomiska förhållanden och boendeförhållanden, i den utsträckning vi sett i de tidigare undersökningarna. Här är mönstren sålunda annorlunda än det vi tidigare beskrivit beträffande de frivilligt aktivas bakgrund. Däremot finns det ett mönster av att hjälpgivarna ofta har ett starkt socialt kapital: de kommer från familjer med tradition i föreningslivet, de är oftare frivillig aktiva än övriga och de deltar i större utsträckning i nätverk än övriga. Undantaget är de som gör hjälpinsatser inom sitt eget hushåll – här är mönstret tvärtom. Denna grupp saknar det stöd och de sammanhang som exempelvis tillgång till nätverk ger. Resultaten visar sålunda att hjälpgivarna inte är någon homogen grupp. Olika ”hjälpgivartyper” går att identifiera. Spännvidden är stor, visar resultaten. Det är skilda villkor och erfarenheter som finns bakom engagemanget de informella hjälpinsatserna får olika uttryck och innebörder. Det är stor skillnad på att en gång i veckan hjälpa grannen med att skjutsa hennes barn till fotbollsträning, och att kanske flera timmar varje dag hjälpa sin gamla skröpliga mor som har stora omsorgsbehov. Men båda hjälpsituationerna handlar om informella hjälpinsatser.

Diskussion och slutsatser

Vissa övergripande förklaringsmönster framträder när det gäller det *frivilliga arbetet*. Ett mönster har att göra med *tillgång till sociala arenor* och den betydelse detta har för frivilligt engagemang och medborgarskapets gestaltningar. Detta mönster visade sig redan i våra tidigare studier och får ett fortsatt starkt stöd i den undersökning som nu genomförts. Människor som är samhällsligt exponerade på olika arenor, genom förvärvsarbete, sitt boende, barn etc., blir oftare frivilligt aktiva än andra. Det som beskrivs som exponering och anknytning till sociala arenor kan också tolkas som att om man har tillgång till personliga nätverk ökar sannolikheten för att man också ska vara frivilligt aktiv i föreningslivet. Ett annat mönster är inkomst- och utbildningsfaktorernas stora och ökande betydelse när det gäller engagemang i föreningslivet. Detta pekar mot ett *resursmönster* och mot ett *klasstema* i det frivilliga engagemanget. Ett tredje mönster rör *traditioner* och i vid mening kultur. Att till exempel ens föräldrar varit aktiva ger ett tydligt utslag i form av egen aktivitet.

Ett annat mönster som förtjänar att påtalas är *nedgången i föreningsmedlemskap*, främst bland kvinnor och yngre personer. Det traditionella, folkrörelseinriktade sättet att vara engagerad är på snabb och stark tillbakagång. Vi ser nya former för engagemang, inspirerade av bland annat en volontärtradition, vilka kanske är ett uttryck för att man vill ha en friare och mer tillfällig relation till föreningar och ”styra sitt engagemang själv”.

Det finns en anmärkningsvärd *stabilitet* i det frivilliga engagemangets omfattning och det finns skäl att ännu en gång *understryka hur stort detta engagemang är, både i absoluta termer och i jämförelse med andra länder*. Det finns dock anledning att lyfta fram förändringsmönster beträffande *inriktningen* på engagemanget. Vid jämförelse med våra tidigare befolkningsstudier ser vi i den nu genomförda undersökningen en tydlig omfördelning av det frivilliga arbetet: När det gäller vissa föreningstyper är det fråga om en klar minskning medan engagemanget i andra typer ökar. Särskilt intressant är det att konstatera en påtaglig ökning i frivilliga insatser i boendeföreningar. Det tror vi kan ses som en spegling av den omstrukturering av boendet som pågår på vissa håll och där det kan finnas förväntningar och krav på ”frivilligt” ansvarstagande. Det här är en illustration till den ”ofrånkomlighetsstruktur” som präglar många föreningstyper, kanske i ökande grad, och som här ställs på sin spets.

Ett annat område värt att notera gäller de *socialt inriktade föreningarna*. En tillbakablick på resultaten från befolkningsstudien 1998 gör att det finns anledning att fråga sig vad som hänt med engagemanget i denna typ av föreningar. I slutet av 1990-talet kunde vi se en markant uppgång i frivilligt engagemang i exempelvis humanitära föreningar och Svenska kyrkan. Våra siffror visar nu att detta engagemang gått tillbaka till de nivåer som rådde i början av 1990-talet. Är då det ökande frivilliga arbetet inom socialt inriktade föreningar och verksamheter vi såg i slutet av 1990-talet att betrakta som något av en dagslända – ett tillfälligt uppblommande intresse, eventuellt som ett uttryck för en specifik tidsanda?

Ett polariserat civilsamhälle

De olika mönstren som analysen av det frivilliga arbetets omfattning och utveckling visar på går att sammanfatta som att frivilligt arbete ofta inte är ”istället för” andra resurser och aktiviteter utan snarare har karaktären av ”både och” - både förvärvsarbete och frivilligt arbete, både andra åtaganden och frivilligt engagemang. Motsvarande mönster är också tydligt i andra europeiska länder. Det finns sålunda ett slags *kumulativitet i det sociala medborgarskapet*, något som våra resultat belyser. Omvänt, tycks frivilligt föreningsengagemang inte vara ett sätt att kompensera för bristande resurser. Det är också ett mönster som verkar vara stabilt över tid. Det ideella arbetet verkar i huvudsak *inte* fungera som bro från det privata livet ut till samhällslivet för personer med svag socioekonomisk förankring. Vi vill här poängtera den uppenbara risken för att vissa grupper hamnar i ett *eroderande socialt medborgarskap*, där en brist på tillhörighet förstärker en annan och där den begränsade tillgången till sociala arenor inte ger samma möjligheter som andra får. Till detta kommer kanske det egna ”tillkortakommandet”, inför civilsamhällets ökande anspråk på kompetens och specialisering.

Med andra ord, vi kan se konturerna av en *ökande polarisering* inom civilsamhället där en stor majoritet är engagerade i ideellt arbete och/eller har tillgång till informella nätverk men de som står utanför allt detta är också en relativt stor grupp. En ansenlig del av dessa är ensamstående män och kvinnor med låg utbildning och som bor i storstäder. I modern svensk historia har vi ett flertal gånger fått en ökad polarisering och marginalisering av bestämda grupper. Vad som dock karakteriserat just vårt eget land är att vi efter en tid åter lyckats dra in huvuddelen av dessa grupper i den större samhällsgemenskapen. Frågan är hur den fortsatta utvecklingen nu kommer att se ut inom det här området under en era av allmänt ökad polarisering.

Vitalitet eller ersättning?

Medan det frivilliga arbetet totalt sett visat sig vara stabilt i omfattning visar resultaten att *de informella hjälpinsatserna ökat påtagligt*. Samtidigt har vi konstaterat att vissa typer av frivilligt arbete har minskat, till exempel det socialt inriktade arbete som man hade så höga förväntningar på under 1990-talet. Det verkar som om civilsamhällets *hjälpgivande* på ett tydligare sätt fokuserats till familjen och andra närstående. Hur ska man tolka detta mönster? Ska man se det som ett uttryck för ett alltmer levande och livaktigt civilsamhälle, där människor hjälper varandra i allt större utsträckning? Eller är det snarare att förstå som en illustration till välfärdssamhällets utveckling, ett slags eftersläpningseffekt till 1990-talets nedskärningar och omprioriteringar i äldreomsorg och annan omsorg, där anhöriga får kompensera för exempelvis utebliven hemtjänst? Troligtvis är båda perspektiven giltiga. Ett problem när det gäller att dra slutsatser i förhållande till de tidigare nationella undersökningarna är dock att i de undersökningar som vi genomförde på 1990-talet, skiljde vi inte mellan hjälp till ej omsorgsbehövande och till omsorgsbehövande hjälpmottagare. Vi vet sålunda inte vilken typ av hjälpgivande som har ökat på nationell nivå, utan kan endast jämföra med den ovan nämnda Stockholmsundersökningen. Med stöd i de resultat vi har, får vi helt enkelt anta att ökningen omfattar båda formerna av hjälpinsatser – både vardagligt hjälpgivande och hjälp till människor med särskilda omsorgsbehov. Det genomsnittliga antalet timmar människor lägger ner har inte ökat. Det är helt enkelt *fler som är engagerade*, vilket i och för sig innebär ett större antal hjälptimmar totalt sett.

Hjälpgivarna är en heterogen grupp visar resultaten och bekräftar resultat från tidigare studier. Bilden när det gäller samspelet mellan informella insatser och välfärdssamhällets insatser är överhuvudtaget sammansatt och mångtydig. Många av de informella insatser människor gör har inget med "välfärdsapparaten" att göra utan är ett uttryck för nätverk, ömsesidighet och socialt kapital i vardagen. En ökning av dessa insatser måste tolkas med positiva förtecken och som ett stöd för antagandet om ett fortsatt starkt svenskt civilsamhälle. Ett stöd för denna hypotes utgör flera nyligen genomförda komparativa genomgångar av civilsamhälle och socialt kapital i ett antal länder, där forskarna visar hur Sverige är ett av de länder där det sociala kapitalet verkar vara högt och inte tycks minska. Å andra sidan, har forskare som belyser välfärdsstatens utveckling, och framför allt fokuserat äldre människor och deras omsorgsbehov, argumenterat för att en informalisering av äldreomsorgen skett och fortskrider – en förskjutning mot en ökning av anhörigas omsorgsinsatser, i takt med att offentlig äldreomsorg minskat eller omprioriterats. Vi antar att de resultat som den här undersökningen visar på kan tolkas som en illustration till

den beskrivna utvecklingen. En sådan tolkning är inte på samma självklara sätt förknippad med positiva värden. Hur man än tolkar resultaten kvarstår, med all tydlighet, *den absolut centrala roll som medborgarnas engagemang i informellt stöd- och hjälparbete spelar i välfärdssamhället*, i människors vardagsmiljö liksom för civilsamhällets fortlevnad.

Sammantaget visar också resultaten från den befolkningsstudie av medborgarengagemang som genomförts år 2005 på en komplex bild av stabilitet och förändring beträffande oavlönade frivilliga och informella insatser. Med vår undersökning fångar vi upp delar av både den enskildes och samhällets sociala kapital. Den nya undersökningen ger indikationer om en god tillgång till detta eftersträvansvärda kapital samtidigt som vi verkar stå mitt i en utveckling som inte saknar komplikationer.